

ПОСТМЕТАФІЗИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ *TERTIUM COMPARATIONIS* — КОНСТИТУАНТ ПРАВА-ЯК-ФІЛОСОФІЇ

О. ТКАЧЕНКО

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії
та історії держави і права
(Київський міжнародний університет)*

Можливість запитування означає: здатність чека-ти, навіть усе життя. Епоха, для якої дійсне лише те, що швидко йде та дає схопити себе обома руками, вважає запитування чимось «не від цього світу», чимось таким, чий рахунок не варто оплачувати. Але суттєвим є не рахунок, а підходящий час, тобто належний момент і належне терпіння.

Хайдеггер М. Що таке метафізика? [11, с. 277–278]

1. Підсумком минулого століття стало розуміння часу як умови філософського висловлювання. Це привело до того, що простором філософії стала діалектика необхідності та неможливості. З одного боку — філософське осмислення необхідне як єдиний модус людини-як-екзистенції. Синонімічність «людяності» та «філософичності» зумовлена такою відмінною рисою екзистенції, як «ек-статичність», тобто здатність не бути «есенцією» в сенсі несубстанціональності, здатності не стати річчю, бути незалежним від будь-якої відданої сутності чи іншої приналежності. Таке розуміння невід'ємної причетності людини і філософії відкрито для визнання останньою як єдиного мистецтва людини завжди залишатися порожньою — бути, означає бути незаповнюваним, відкритим простором можливого, який охоплює конфігурацію існуючого, при цьому не стаючи його частиною, зберігаючи позицію «буття-в-світі», тобто залишаючи можливість існуючому бути іншим, осмисленим, змінюватись, відкриваючи перспективу новому, і ці зміни, перевищення існуючого, фіксуючи як мирствування. Сказане означає, що філософія не є зовнішнім інструментом у руках людини, бути людиною — означає бути ек-статичним простором осмислення, суть якого полягає у відкритості новому, боротьбі за історію, за те, щоб світ не перетворився на повсякчасне повторення того самого. Бути людиною — це і є філософія!

© О. ТКАЧЕНКО, 2012

Зважаючи на це, основне завдання полягає у концептуальному оформленні пізнання як дотримання дистанції з існуючим, його принциповій можливості відображення як незавершене і неспроможне. Головне питання — в чому полягає можливість спекулятивного мислення і що є дзеркалом для існуючого?

При цьому інший полюс зазначеної діалектичної зв'язки дає змогу зафіксувати новий та незвичний зміст сучасної інтелектуальної ситуації — при всій своїй необхідності — в деякому істотному сенсі філософія виявляється неможливою. Йдеться про таку конструкцію інтелектуального простору сучасності, яка, потребуючи філософського осмислення, водночас відмовляє філософії в її традиційному європейському розумінні. Цей феномен можна назвати ефектом «делокалізації філософії» — неможливості її існування як систематичного, апіорного, трансцендентного, унітарного, позачасового і єдиного горизонту філософських смислів. Делокалізація є головним атрибутом епохи «подолання метафізики», вона вказує на вичерпаність платонівського жесту — проекту філософії, згідно з яким єдина гносеологічна, епістемологічна і методологічна конструкція пізнання допускала зміни лише у вигляді онтологічної варіативності. Мова нині йде про зміну самої конструкції мислення, про гносеологічне, а не онтологічне зміщення. Просторово це можна охарактеризувати як «координатизацію» — необхідність переходу філософського осмислення з єдиного вертикального простору в горизонтальний. Зміна відбувається на рівні принципу побудови самої гносеології — замість дихотомії (можливість відмежування фундаментально/регіонального, метадигмального/парадигмального, трансцендентного/емпіричного) конституюючим виявляється гносеологічний монізм — філософія можлива лише як спосіб процесуалізації мислення в межах конкретних дисциплінарних дискурсів, а не в якомусь понаддисциплінарному, метадигмальному просторі. Для правознавства це означає, що філософія є процедурою дискурсивізації мислення, яка демонструє неспроможність правової матерії, отже, забезпечує її смислове прирощення. При цьому власне філософське значення осмислення права не виходить за межі правознавства, піддаючись розрізненню, що і конституює правознавство як самостійний філософський дискурс.

Отже, *філософія для правознавства є іманентним концептуальним простором спекулятивного осмислення права, в якому останнє є ек-статичністю як модусом екзистенції.*

2. Питання про «філософію порівняльного правознавства» належить до тих, які, залежно від їх розуміння, або дають надію мисленню, конституюючи простір дискурсу, або відмовляють у цьому. Тобто від розуміння запитання в певному сенсі залежить доля зазначеної у ньому пари «філософії» та «порівняльного правознавства». Це той випадок, коли сама можливість запитання набагато важливіша за його переривання відповіддю, змістом дискурсу має стати саме запитання, тим більше зараз, у ситуації інтелектуального ландшафту, атрибутом якого є перевищення горизонтом питань території, просвіченої дефініціями відповідей.

Німецький філософ М. Хайдеггер демонстрував сутність метафізичного мислення і обриси мислення неметафізичного на прикладі одного висловлювання: «людина є мірою всіх речей». Сенсом демонстрації була фіксація граматичної тотожності та семантичної відмінності її філософського звучання у Декарта (метафізика) і Протагора (неметафізичне мислення) [13, с. 114–134].

У правознавстві подібне демонстрування також можливе. Підтвердженням цьому може бути теза Е. Рабеля: «для того, щоб поставити власне право перед дзеркалом, потрібно поставити себе поза ним» [9, с. 22]. Принциповою та об'єднувальною для метафізичного та постметафізичного трактування є вказівка на вихід за межі власного права (тобто порівняння) як на умову спекуляції (філософського висловлювання), а не як на його наслідок.

«Теза Е. Рабеля» допускає *екстерналістське* та *інтерналістське тлумачення*. Перше вказує на наявність зв'язку — є філософія і є порівняльне правознавство. Але цей зв'язок не онтологічний, а гносеологічний — він опосередковує не зміст пізнання, а форму його організації. Конструкція останньої формалізується нами як *дихотомічна гносеологія* класичної наукової раціональності. Вона передбачає відокремлення метадигмального (фундамент, трансцендентальний образ, єдина конструкція всіх форм пізнання, його цілісність) від парадигмального (емпіричних образів наукового пізнання як його частин, які не мають самодостатності та самоцінності поза метадигмальним цілим, яке їх охоплює). Дихотомічний принцип гносеології може артикулюватися і як постулювання існування «абсолютно універсальної сфери, яка охоплює всі — як конкретні, так і абстрактні — предмети універсуму, в тому числі всілякі множини, множини множин, множини множин множин тощо» [5, с. 110]; і як вказівка на «старе», «всезагальне», «логічне» мислення [8, с. 116].

Розподіл «ролей» аналізованої нами зв'язки цілком очевидний: філософія ідентифікує собою метадигму, порівняльне правознавство — одну з парадигм. Таке співвідношення можна назвати метафізичним у тому сенсі, що воно визначає місце порівняльного правознавства в межах класичного мислення. Конструкцією такого визначення є «інструментальна парадигмальність» порівняльного правознавства — формула ідентифікації ним свого філософсько-методологічного змісту, елементами якої є:

а) принцип епістемологічного оптимізму (порівняльне правознавство — лише регіон існуючого, а не самостійна сфера мислення, тому виключається наявність у нього власного логіко-методологічного змісту);

б) ідея «парадигмальної референції» — припущення щодо існування апріорного горизонту постачання філософських смислів, які можуть використовуватися, але не рефлектуватися;

в) проект методологічного позитивізму — припущення щодо методологічної єдності наукового пізнання, що базується на його «геометричному образі».

У межах дихотомічної гносеології існування порівняльного правознавства набуває цілком однозначних обрисів телеологічності — сенсом його існування є забезпечення в сфері права відокремлення істини від культурної історичності. Механізмом здійснення цієї інтенції є «платонівський жест», з якого і починається європейська метафізика — вирішення проблеми співвідношення мови і буття в тому сенсі, що буття як таке позбавлене мови (*математичний принцип мислення*).

Отже, як обґрунтування метафізичного мислення в праві «формула Рабеля» є математичним рішенням основного для філософії питання про співвідношення буття та мови. Суть рішення полягає в тому, що буття в деякому сенсі позбавлене мови і одночасно існує як математика — завжди вже відоме, що передусім будь-якому осмисленому висловлюванню. Вказівка на математику є трансценденцією, конструкцією такого мислення виявляється піраміда, в якій математика увін-

чує собою вершину, виступаючи *tertium comparationis* — загальним і єдиним онтологічним інваріантом дійсності, виконує стосовно пізнання функцію впорядкування дискурсу та забезпечення його смислової інваріантності. Філософія розуміється як вказівка та утримання матеми як *tertium comparationis*, що необхідно передбачає порівняння (зокрема й правове). У праві метафізичне мислення ґрунтується на діалектиці хаотичності, мінливості та смислової варіативності поверхні правових текстів, а також стабільності матем., прихованих під нею. Як відкриття останніх, так і сама метафізична віра в глибину (стаціонарний смисловий простір) під поверхнею правових текстів легітимізували піраміду математичного мислення, у зв'язку з чим сенс гносеології права полягав у зануренні під поверхню мови правових текстів, що слід розуміти як звільнення від їх хаотичності та негеометричності.

Всю історію метафізичного мислення в праві можна представити як три змістовні варіації розуміння матем./*tertium comparationis*, які послідовно змінюють одна одну в межах єдиної пірамідальної конструкції *порівняння*. Першою варіацією була математика універсальності, втілена в концепті природної *порівняльності*. Суттю для цієї парадигми було припущення однозначної референції між словом і річчю. Більш повно її репрезентують уявлення, що «ті утворення, які загальноприйнято називати специфічно правовими, мають буття так само, як числа, дерева або будинки; що це буття не залежить від того, досягається воно людьми чи ні, що воно, зокрема, не залежить від будь-якого позитивного права» [10, с. 156]; а також уявлення про правові тексти як про «сміслозмістовні форми», підпорядковані принципам стаціонарності сенсу, які Е. Бетті назвав «канонам герменевтичної автономії об'єкта або канонам іманентності герменевтичного масштабу» [4, с. 29]. Другою змістовною варіацією була математика універсальності, втілена в концепті *функціоналістської порівняльності* права, яка у якості універсальних та інваріантних онтологічних інтервалів правових смислів постулювала проблеми та потреби як складові єдиної соціологічної реальності, що фіксується за допомогою методологічного інструментарію класичної науки. Третьою змістовною варіацією була математика сингулярності, заснована на парадигмі культурного детермінізму, яка розглядає право як елемент культурної ідентичності (*контекстуальна порівняльність*).

Надзвичайно важливим є те, що метафізичне мислення охоплює як ідею правового універсалізму, так і затвердження культурної релятивності (в цьому сенсі для правознавства виключного значення набуває теза французького філософа А. Бадью про те, що «логіка загального еквівалента та логіка культурної ідентичності громад або меншин утворюють впорядковану єдність») [1], це і означає, що вихід за межі метафізики є не змінами у змісті мислення, а деструкцією самої пірамідальної конструкції пізнання.

3. Імперативом сучасності стає конституювання гносеологічного каркасу, який робить можливим адекватну сучасній інтелектуальній ситуації філософсько-методологічну рефлексію порівняльного правознавства як самостійної сфери пізнання. Парадоксально говорити, наприклад, про феноменологію або герменевтику в порівняльному правознавстві як сферу застосування цих традицій мислення. Філософські смисли не можуть привноситися в порівняльне правознавство, а лише продукуватися ним самим, зокрема й шляхом самостійної перебудови феноменологічного або герменевтичного підходів до

світу. Отже, співвідношення філософії і порівняння в праві має бути *інтерналістським* – правове порівняння є філософією для себе самого.

Отже, йдеться про трансформацію інструментально-методологічного розуміння конструкції порівняння в її інтерпретацію як сфери філософсько-правового дискурсу як умову «включення» порівняльного правознавства в інтелектуальний простір постнекласики.

Постметафізичне правове мислення є зміною «відображуваного значення» порівняння в праві. Такий ефект спекулятивності ґрунтується на принципово іншому вирішенні питання про співвідношення буття і мови – не на математичному, а на «поетичному» принципі зовнішності, який вимагає, щоб мова була повністю поза собою. Заперечується діалектика поверхні та глибини мови, остання взагалі не сприймається як поверхня, занурення під яку дає можливість отримання математичного мислення. Принцип зовнішності передбачає визнання за правом негативної здатності заперечення будь-якої цілісності, надмірності щодо будь-якого опису, що виключає субстанціалізацію права. Така надмірність і перевищення існуючого смислового поля і займають місце математичного метафізичного мислення.

Конструкція філософського осмислення стає круговою. Замість пірамідального дискурсу ідентичності національного права як універсального або сингулярного умовою спекулятивності стає кругова траєкторія порівняння: від свого права – до іншого права та іншого-в-праві – і назад до свого права. При цьому порівняння дає змогу подолати своє право, але ніколи не дає можливості досягти іншого. У цьому полягає «ефект дезоб'єктивації» постметафізичного мислення – інше право ніколи не об'єктивується, оскільки до нього немає безпосереднього доступу, а національне право не стає об'єктом, оскільки порівняння спрямоване на його неспроможність, неіснуюче в ньому, розрізнення і прирощення, на деконструкцію. Відповідно до цього, змінюється і сутність *tertium comparationis* – замість онтологічного інваріанта з метадигмальним статусом метафізичного мислення, в постметафізичну епоху він виступає як посередник «між» своїм та іншим правом, не як елемент онтології, а як принцип гносеології. *Tertium comparationis* – це саме порівняння як умова філософського висловлювання, яке лише шляхом звернення до Іншого може вилучити власне право зі сфери усталеного сенсу, привести останній в рух. В умовах постметафізичного правового мислення *tertium comparationis* як кругова конструкція порівняння – це від'ємна гносеологія права, яка створює умови філософської дискурсивізації.

«Формула Рабеля» в умовах постнекласики набуває нового звучання – дзеркалом для вітчизняного права є не вихід за його межі в сферу математики (само собою зрозумілого) універсального або сингулярного, а створення умов *універсальної сингулярності* власного права. Останні полягають у концептуалізації дезоб'єктивації та дезорієнтації правового пізнання, порівнянні як особливому виді кола, яке припускає не Єдине-в-праві, а епістемологічний оператор «Пари» – інше право є не об'єктом пізнання, а конструкцією пізнання власного права – не явищем онтології, а гносеологічною схемою.

Від'ємність *tertium comparationis* дає змогу розглядати порівняння-в-праві як істиннісну процедуру – розташування власного права на тлі порожнечі. Постметафізична епістемологія впливає з десубстанціалізації істини, розуміння того, що «в самій її серцевині є нестача, діра» [2, с. 156], що вона є про-

цедурою, яку «можна запустити лише з точки доповнення, з чогось, що перевищує ситуацію, тобто з якоїсь події» [3, с. 70], що, нарешті, «з наявного і звичайного ніколи не вивести істини. Навпаки, розкриття відкритого, прояснення існуючого відбувається так і тільки так, що накреслюється розверстаність» [6, с. 80]. Порівняння-в-праві й є таким начерком, Інше-в-праві й Інше-в-праві — єдина гносеологічна схема і дейктична епістемологія подієвості, зіставлення свого права з його «ніщо» як чистою можливістю. А оскільки «між є ніщо само собою. І не просто ніщо: а «найменування-місце», умова, завдяки якій ми завжди виявляємо себе між або серед» [7, с. 190–191], *постметафізичне розуміння tertium comparationis стає сферою і способом буття власного права.*

І нарешті, від'ємна гносеологія та епістемологія істини-як-події конституують постметафізичний простір існування права як простір універсальної сингулярності. Принцип його побудови висловив М. Хайдеггер у твердженні: «простори отримують свою сутність від місць, а не від єдиного простору» [12, с. 406]. Зрозуміти зміст цього висловлювання можна в контексті «каркасної» для філософії М. Хайдеггера проблеми співвідношення Буття та світу: «Буття є Буттям лише поза всякою сіткою семантичних і взагалі культурних відмінностей. Але, щоб нам пережити Буття, воно має перетнути поріг, який розділяє сферу (принаймні, уявну), вільну від понятійних сіток будь-якої конкретної культури, та чітко структуровані сфери різних культур. Щоб бути пережитим, Буття має стати частиною якоїсь культури. Проте варто Буттю перетнути цей поріг, як воно, зрозуміло, перестає бути Буттям. Ось чому розкриття Буття у здійсненні істини має весь час відбуватися як подвійний рух наближення (до порога) і віддалення (від порога), розкриття та приховування» [6, с. 77–78].

Отже, лише національне право може бути причетне до Буття, ніякого неба наднаціональних і універсальних правових смислів немає. Однак така причетність можлива тільки в межах дискурсу несамодостатності, перетворення матерії власного права на матерію гетерологічну, що передбачає звернення до іншого права, порівняння як дискурс його пустотності.

Постметафізичне мислення допускає філософію права лише як іманентне йому філософське осмислення, а останнє — як правове порівняння. При цьому правове порівняння є особливою процедурою процесуалізації правового мислення — втіленою в дискурсивну форму юридичною деконструкцією власного права. *У правознавстві подоланням метафізики є визнання того, що порівняння як від'ємна гносеологія є процедурою перетворення догми права на ек-статуююче філософське осмислення.*

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Бадью А.* Апостол Павел. Обоснование универсализма. — М. ; СПб. : Московский философский фонд «Университетская книга», 1999.
2. *Бадью А.* (Воз)вращение самой философии / сост. и пер. с франц. В. Е. Лапицкого. — СПб. : Machina, 2003.
3. *Бадью А.* Манифест философии / сост. и пер. с франц. В. Е. Лапицкого. — СПб. : Machina, 2003.
4. *Бетти Э.* Герменевтика как общая методология наук о духе / пер. с нем. Е. В. Борисова. — М. : «Канон+» ; РООИ «Реабилитация», 2011.
5. *Бирюков Б. В.* Крушение метафизической концепции универсальности предметной области в логике. Контроверза Фреге-Шрёдер. — 2-е изд., испр. и доп. — М. : КомКнига, 2005.
6. *Гумбрехт Х. У.* Производство присутствия : чего не может передать значение / пер. с англ. С. Зенкина. — М. : Новое литературное обозрение, 2006.
7. *Керимов Т. Х.* Неразрешимости. — М. : Академический Проект ; Трикта, 2007.
8. *Махлин В. Л.* Второе сознание : подступы к гуманитарной эпистемологии. — М. : Знак, 2009.

9. Рабель Э. Задачи и необходимость сравнительного правоведения. — Екатеринбург : Российская школа частного права (Уральское отделение), 2000.
10. Райнах А. Априорные основания гражданского права // Собрание сочинений / пер. с нем., составление, послесловие и комментарий В. А. Куренного. — М. : Дом интеллектуальной книги, 2001. — С. 153–326.
11. Хайдеггер М. Введение в метафизику. — СПб. : ВРФШ, 1998.
12. Хайдеггер М. Время и бытие // Время и бытие : статьи и выступления / пер. с нем. — М. : Республика, 1993. — С. 391–406.
13. Хайдеггер М. Европейский нигилизм // Время и бытие : статьи и выступления / пер. с нем. — М. : Республика, 1993. — С. 63–176.

Ткаченко О. В. Постметафізична інтерпретація *tertium comparationis* – конституант права-як-філософії

Анотація. У статті демонструється можливість зміщення смислового змісту концепту *tertium comparationis*, що є переходом від його онтологічного до епістемологічного трактування. Такий перехід постулюється як гносеологічний каркас подолання метафізики. Формування постметафізичного правового мислення як самостійного філософського дискурсу передбачає визнання за правовим порівнянням спекулятивного ефекту — дисциплінарного філософського смислотворення в межах правознавства.

Ключові слова: спекулятивний ефект правового порівняння, математичний принцип мислення, від’ємна гносеологія, дискурс несамодостатності.

Ткаченко А. В. Постметафизическая интерпретация *tertium comparationis* — конституант права-как-философии

Аннотация. В статье демонстрируется возможность смещения смыслового содержания концепта *tertium comparationis*, который выступает переходом от его онтологической к эпистемологической трактовке. Такой переход постулируется в качестве гносеологического каркаса преодоления метафизики. Формирование постметафизического правового мышления как самостоятельного философского дискурса предполагает признание за правовым сравнением спекулятивного эффекта — дисциплинарного философского смыслообразования в пределах правоведения.

Ключевые слова: спекулятивный эффект правового сравнения, математический принцип мышления, изымательная гносеология, дискурс несамодостаточности.

Tkachenko O. Postmetaphysical Interpretation of *Tertium Comparationis* — Constituent of Law-as-Philosophy

Summary. Possibilities of displacement of concept *tertium comparationis* semantic content as transition from its ontological to epistemological interpretation are showed. This transition postulated as gnoseological framework of overcoming of metaphysics. Forming of postmetaphysical legal thinking as independent philosophical discourse supposes recognition of legal comparison speculative effect as the disciplinary philosophical sense-creation within the sphere of jurisprudence.

Key words: speculative effect of legal comparison, mathematical principle of thinking, withdrawing gnoseology, insufficiency discourse.